
Н.П. Куземська,

ДП "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості"

УКРАЇНЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ

Культура, добробут і незалежність держави істотно пов'язані зі станом і культурою науково-технічної мови. Незалежність держави уможливорює незалежність рідної мови, а для цього потрібно відродити самобутню українську мову, опанувати її внутрішні закони, відновити її на всіх рівнях — лексичному, словотвірному, морфологічному, фразеологічному, синтаксичному й лінгвостилістичному.

Науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та якості уже 20 років удосконалює термінологічне забезпечення різних сфер науки, техніки й освіти. На цей час для впровадження узгодженої та несуперечливої української термінології підготовлено вже третє видання основоположного документа — ДСТУ 3966 "Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять".

Понад половину обсягу нового ДСТУ присвячено вимогам до терміна та визначення понять. Зважаючи на ці вимоги, проаналізовано кілька наукових періодичних журналів (сфери: Математика; Інформатика та кібернетика; Механіка; Фізика; Науки про Землю; Хімія; Біологія; Медицина; Екологія...).

Досліджені такі журнали:

Українська мова — 2012, № 1.

Мовознавство — 2012, № 1.

Проблеми програмування — 2012, № 1.

Український ботанічний журнал — 2012, № 6.

Український географічний журнал — 2012, № 1.

Мінералогічний журнал — 2012, том 34, № 1.

Хімія, фізика та технологія поверхні — 2012, том 3, № 1.

Вісник НАН України — 2012, № 2.

Доповіді НАН України — 2012, № 1.

Загальне враження — досить позитивне. Виклад статей логічний, послідовний, доказовий. Багато авторів долучились до інноваційних процесів у сучасній українській мові, у деяких текстах відроджено питомі для української мови граматичні форми, синтаксичні конструкції, що їх протягом багатьох років трактували як архаїчні:

- замість деяких іменників в орудному відмінку наведено прислівники (коли йдеться про вимір): не шириною, довжиною, висотою..., а завширшки, завдовжки, заввишки...;

- замість непритаманних українській мові пасивних конструкцій з дієсловами на -ся, активно вживаних у російській мові, — дієслівні форми на -но, -то, що є однією з синтаксичних особливостей української мови: не аналізуються поліциклічні сполуки, а проаналізовано...; не відокремлюються підходи, а відокремлено; не робота виконується за підтримки, а роботу виконано;

- замість активних дієприкметників із суфіксами -уюч-, -ююч-, -аюч-, яюч- — підрядне речення: не "Побудова моделей, описуючих рівноваги", а "Побудова моделей, що описують рівноваги";

- замість іншомовного слова, до якого дуже звикли, використано рівнозначний український термін: не екологічні фактори, а екологічні чинники;

- замість нековирної російської кальки — доцільне українське слово: не "У статті, присвяченій наступаючому 150-літньому ювілею президента Української академії наук, видатного геохіміка й мінеролога Володимира Вернадського", а "У статті, присвяченій прийдешньому 150-літньому ювілею президента Української академії наук, видатного геохіміка й мінеролога Володимира Вернадського".

Разом з тим не все гаразд з дотриманням мовних норм. Наведемо приклади порушення деяких вимог до термінів.

Відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю.

Деякі автори не розрізняють схожі слова, т. зв. пароніми.

Надалі розглядаються початкові дані (треба далі, бо надалі — це "у майбутньому", а далі — "після цього").

Х обумовлює зміни (треба зумовлює, бо обумовлювати — "ставити в залежність від певних умов", а зумовлювати — "бути причиною чогонебудь, спричинювати щось").

Обраний нами метод (треба вибраний, бо обирають депутатів, почесних членів чи на якусь громадську посаду, можуть обирати нареченого, дружину, а метод вибирають).

Вірогідність утворення сполук... (треба імовірність, бо вірогідний — це "цілком певний, цілком правдивий, перевірений", а імовірний — "той, якого можна тільки припускати, можливий").

Однозначна відповідність терміна поняттю.

Порушують цю вимогу часто через те, що не розрізняють назви процесових понять. Українська мова, на відміну від російської, має властивість не тільки у дієсловах, а й у віддієслівних іменниках розрізняти такі назви. Наприклад, російським дієсловам изменять і изменить відповідає один російський іменник изменение, що позначає і незавершений процес, і завершений процес, і наслідок цього процесу ("продолжительность изменения", "результат изменения" і "сравнение изменений"). Українською мовою маємо три іменники: змінювання, змінення і зміна. Отже, треба правильно вживати ці іменники в словосполуках: "тривалість змінювання", "результат змінення" та "порівнювання змін". Те саме можна сказати про

іменники оброблювання, оброблення й обробка; оцінювання, оцінення й оцінка; подавання, подання й подача; деформування, здеформування й деформація; устатковування, устаткування й устаткування; розраховування, розрахування та розрахунок і багато інших.

А в науковій періодиці багато помилкових речень:

Проведено порівняльну оцінку (треба порівняльне оцінювання).

Необхідно зробити обробку (треба оброблювання / обробляння).

У процесі конденсації (треба конденсування).

Методика розрахунку відхилень (треба розраховування відхилів).

Слова у значенні, невластивому їм, наприклад:

ПРИЗВЕЛИ — "Процеси розпаду радіонуклідів призвели до певного покращення радіоекологічної ситуації". Дієслово призвели вживають, якщо йдеться про негативний результат, а якщо наслідок дії позитивний, то пишемо зумовили, спричинили.

ДОЗВОЛЯТИ — "Цей метод дозволяє регенерувати", треба писати "дає змогу";

"Такі матеріали дозволяють виготовляти складні пристрої", треба — дають змогу або "... уможливають виготовлення складних пристроїв".

СКЛАДОВІ — Складові стенда валідації, треба складові частини або складники.

ВИХОДЯЧИ З — виходячи з результатів / цих уточнень / цієї класифікації, треба — зважаючи на або беручи до уваги.

З МЕТОЮ — з метою вивчення або з метою досягнення, треба — задля / для вивчення або щоб досягнути (словом мета послуговались і послуговуються в нашій мові, щоб передати важливе життєве завдання або ідейне спрямування).

У **ДАНИЙ** час, **ДАНА** задача, у **ДАНИЙ** роботі. Тут даний — це дієприкметник, який не має сенсу. Є доречні слова й вислови: Нині, тепер, ця задача, у цій роботі. А в математиці слова **ДАНО** і **ДАНИ** — доречні.

ПРЕДСТАВЛЕНО результати. Виділене слово в російській мові має чимало значень, а в українській — набагато менше:

1) Знайомлячи з кимось, називати чи характеризувати кого-небудь; рекомендувати;

2) тільки недок. Бути представником кого-, чого-небудь;

3) Показувати, зображувати кого-, що-небудь у творах літератури, мистецтва;

4) до кого, на що. Порушувати питання про нагороду чи підвищення по службі, на посаді. Отже, результати не представляють, а подають, наводять, зазначають.

УПРАВЛІННЯ — управління потоками товарів.

Термін "управління" взагалі суперечить "Українському правопису", у якому написано: § 22, п. 5 Суфікс -інн(я) мають іменники середнього роду, що утворюються від дієслів із голосними основи и та і: горіти — горіння, носити — носіння.

Мовна правильність. У наукових статтях багато таких помилок:

а) наявні дієприкметники активного стану, не властиві українській мові: існуючі сайти (треба наявні); існуюче законодавство (треба чинне); існуючі моделі (треба сучасні); в існуючому стані (треба теперішньому); лімітуюча стадія (треба обмежувальна); несуча здатність (треба несна, опорна, тримальна; носійна); рахуючий процес (треба обчислювальний); домінуючі методики (треба панівні, переважальні).

б) пасивні конструкції з дієсловами на -ся (крім висловів далі в примітці):

у статті розглядається система (треба розглянуто систему);

у джерелах наводяться дані (треба наведено);

у роботі увага приділялася характеристикам X (треба увагу приділено); структури, що застосовувались для X (треба застосовувані); каліксарени широко використовуються як платформа (треба широко використовують як платформу);

поняття, які тут не визначаються, тлумачимо далі (треба поняття, не визначені тут,..).

Проте, у науковій періодиці є й коректні вислови з дієсловами на -ся. Це тоді, коли йдеться про зворотну, неперехідну або взаємну дію. Наприклад, речовина нагрівається (за певних умов); вода випаровується; експеримент удався, ці члени розкладу збігаються.

в) багато хто помиляється з прийменниками:

ЗГІДНО з (чим), а вживають російську форму згідно (чому). Треба згідно з наказом, а не згідно наказу, згідно з вимогами, а не згідно вимог;

ПРИ — найпоширеніший російський прийменник, а в українській мові його вживають набагато рідше. Так, неправильно в статтях: при температурі, при дослідженні, при проростанні, при міокардиті. Треба: за температури, коли досліджуємо або досліджуючи, під час проростання, у разі міокардиту.

Після назви деяких статей зазначено так: "Представлено академіком НАН України (прізвище)". У ролі присудка тут дієслівна форма на -но, дуже поширена. Повна назва такої форми "безособова дієслівна форма на -но, -то", тобто у вислові з таким присудком не можна зазначати особу. Імовірно варто писати так: "Подання академіка НАН України (прізвище)".

Порушення милозвучності. Українська мова має характерну милозвучність, тобто традиційну саме для цієї мови послідовність у поєднанні звуків. Милозвучності досягають тим, що уникають збігу голосних і важкого для вимови збігу приголосних, зокрема, природним чергуванням (тому неправильно писати й говорити: за підсумками основ встановлено...; пов'язане з вживанням; виникають внаслідок, а треба за підсумками основ встановлено; пов'язане з уживанням; виникають унаслідок).

Отже, помилки в науковій періодиці трапляються, хоча проекти національних стандартів набагато гірші. Так, використовують експресивні слова (...в інструкції не можна вживати пихаті твердження..., удушення бур'янів..., удушення / придушення імпульсів (так переклали російський термін "подавление импульсов"). Досить цікаві помилки трапляються в перекладах термінологічних сполук, коли порушують вимогу основоположних стандартів — перекладати з мови оригіналу. Перекладаючи, наприклад, з англійської на українську через російську мову (що роблять, на жаль, часто). Так, трапилися металеві шкарпетки, бо спочатку *Metallic toes* переклали на російську мову як "Металлические носки", а далі на українську — Металеві шкарпетки, хоча *toes* — це носок (панчохи, взуття), а шкарпетки англійською *socks*, тобто перекласти треба було металеві носки (або пластинки) на взутті.

Таких помилок позбутися можна, але потрібен, за вдалим висловом О. Серденської "мовний самоконтроль, і самодисципліна, а найголовніше — розвинеться внутрішня потреба шанувати мову".

Шануймося!